SAMVELIS GELHVDI
DE
BELLO ET PACE
ORATIO,

IN

Quâ de Origine, Naturâ & Incommodis *Belli*, Item de *Pacis* Encomiò differitur, in perpetuam PACIS à DEo tot gemitibus, tot suspiriis impetratæ, & Monasterii Publicatæ & Confirmatæ, memoriam, postridiè Festi Eucharistici, Oct. id. Novemb. Anni cIↃ IↃc L. per totum ELECTORATUM BRANDENBURGENSEM habiti,

Recitata

GARDELEGIÆ SENONUM, Jam verò denuò excusa

HALBERSTADI,
Sumptibus Clementis Voigt/ Bibliop.
Typis COLWALDIANIS,
Anno cIↃ IↃc LV.

CUM VOTO DEVOTO

ET

Salute Pl. à Salutis Fonte,

VIRIS,

Amplissimis, Consultissimis, Prudentissimis, Morum Gravitate, Virtutum Auctoritate, Eruditionis Praestantiâ, Multoq; rerum Usu & Experientiâ Praestantissimis,

Dnn. COSS: SYNDICO, CAETERISQVE INCLVTAE REIPVBLICAE HALBERSTADIENSIS TUM CAMERARIIS, TUM SENATORIBUS,

Dnn. PATRONIS, FAVITORIBVS ET AMICIS SUIS SUSPICIENDIS MULTUM, ET AETATEM VENERANDIS, PRAESENTEM DE BELLO ET PACE DISCVRSVM,

offert & dedicat

M. S. G.

Amplis-

Amplissimi, Prudentissimi Dnn. Coss: Consultissime. & Eruditissime Dn. Syndice, Spectatissimi & Politissimi Dnn. Camerarii & Senatores, Patroni, Evergetæ, Fautores & Amici Certissimi:

QVOD à DEO immortali jam per plures annorũ decursus ardentissimis precibus ac votis efflagitavimus, idà summâ DEI Clementiâ Mense Octobri, anni XLVIII. cum maximô totius Europæi orbis gaudiô cumulatissimè sumus consecuti, dum MONASTERII PAX [ut superamus] firma, constans, non imponens fucatô nomine, divinæ misericordiæ aurâ adspirante, publicata est & proclamata. Quæ quidem res eô solidiore afflictissimam nostram GERMANIAM erexit gaudio, quò minus hâc ultimâ mundi senectâ tale aliquid expectassemus. Pleriq; enim nostrûm, quà senes, quà juvenes, paucis abhinc annis pacem prorsus desperabant, mulam citiùs parituram statuentes, quàm hunc diem futurum. Sicuti autem nos omnes amœnitate amœnâ amœnissimus hic dies oneravit; Ita etiam nunquam vel nobis, vel posteris illius memoria animô excidere debet, quin potius beneficia per aureæ PACIS restitutionẽ nobis collata, gratô animô

nunquam non recolere par erit. Et cur non lubentes meritoq; vitularemur [ut veteri Plautino verbo utar] cum tàm amabile & suave sit nomen Pacis, res verò ipsa longè amantissima & suavissima, uti nemo inficiabitur, qui præteriti temporis spatium, & belli illius minimè belli memoriam ultimam secum recordabitur. Corrumpebaturné omni vitiorum genere juventus? Damnabantné longævitatem suam luctuosi senes? Quis honos honestis habebatur literarum studiis? Paucis multa, quid aliud erat bellum illud, quàm commune homicidium & latrocinium? hôc sceleratius, quò latius patens. Hoc tantum incendium, quô tota ferè conflagraverat ALEMANNIA, per PACIS MONASTERII publicatæ confirmationem, exstinctum est. Scilicet lacrymæ, querelæ & gemitus hominum cum terris non caperentur amplius, cœlô recepti tandem PACEM, omnium bonorum parentem & nutricem, nobis restituerunt. Hôc ergo tantum DEi beneficium, indignis nobis & peccatis nostris longè aliud merentibus, exhibitum, oblivisci aut dissimulare nequaquam debemus, multò minus negligere, & susq; deq; habere. Quemadmodum enim illud infelicem imprudentiam argueret, ita hoc manifestò esset impium, addo & perniciosum, cum nihil magis nos Christianos deceat, quàm divinorum beneficiorum, quæ præstitit, memoriam sanctè semper custodire. Hoc mecum pensi habens, præter solennes pro impetratâ PACE gratiarum actiones, in cœtu Sacro jussu Illustrissimi nostri PRINCIPIS ELECTORIS habitas, postridie Festi illius Eucharistici in Schola GARDELEGIANA, cui tum præfectus eram, convocavi cum Rev. illius loci Ministeriô, Amplissimum Senatum, Collegas tum temporis meos, nec

non

non Cives literatos & Studiosos aliquot, iisq; præmissâ non vulgari Musicâ & Instrumentali & Vocali, hanc meam de BELLO & PACE recitavi orationem, certò statuens, non tam Parentes, Præceptores & Cives, quàm ipsos etiam liberos & discipulos nostros ad vera animi gaudia & debitam Deo gratitudinem exhibendam, hôc ipsô excitari, & quid beneficii nobis præstitum, Panegyris hujus recordatione nunquam oblivisci posse. Hunc meum discursum typis ante hac Helmæstadi exscriptum, denuò ob exemplarium defectum, typis imprimi, cumprimis aliis sumptus suppeditantibus, curavi. Vobis verò PRUDENTISSIMI & CONSULTISSIMI DN. COSS: SYND. CAM. & SENATORES, iteratam hanc editionem sacram esse volui, tum quod dilectæ nostræ patriæ fata, & inter illa dirum Reformationis opus, quô Pontificii suum in nos dudum conceptum odium palàm & re ipsâ exserebant, in eâ attigerim, tum quod Patriæ per Vos restitutus, Scholæ vestræ Senatoriæ regimen indigno mihi & immerito demandare volueritis, imò hactenus etiam singulari benivolentiâ & munificentiâ me affeceritis. Accedit privata quorundam; è Spectatissimo vestro ordine benignitas, quæ in me perpluit fœcundo officiorum imbre, ut religionem duxerim esse, tot vestra præcessisse beneficia, nec aliquando meum sequi officium. Tantum quidem non est, fateor, ut suo merito æstimari possit, sed supplebit hoc facilè summa vestra in literas & literatos benivolentia, quæ, quam à se sibi polliceri nequit gratiam; facilè ipsi indulgebit, & ut inter ἀξιομνημόνευτα vestra hunc de BELLO & PACE discursum reponatis, suadebit, impetrabit. Habet enim hæc præteriti doloris & malorum, quæ exanclavimus secura recordatio peculiarem delecta-

tionem, ut ſcitè pariter & verè Amphitryon apud Senecam in Hercule Furente dixerit,

— — Quod fuit durum pati,
Meminiſſe dulce eſt — — Ergò
— Forſan & hæc olim meminiſſe juvabit.

Interea me meos, & ſtudia mea, ut hactenus, ita porrò veſtro patrocinio & favore ut ne dedignemini, imò omnibus Juventutis veſtræ informatoribus, ut facitis, faveatis, officiosè rogo,

Vt veſtris curis porrò Schola, Curia, Templum
Florida, Tuta, Sacrum, ſit, maneat, vigeat·

Dabam Halberſtadi, è meo Muſarum ἐργαστηρίῳ d. X. Mart. Anno cIↄ Iↄc LV.

A. A. V. V.

Obſervant.

M. SAMUEL GELHUDIUS.

AD

AD CLARISSIMUM VIRUM,

DN. SAMUELEM GELHVDIVM, amicum suum ὁλοκάρδιστον de BELLO & PACE differentem.

QVæ te bella movent, PACIS ſtudioſe GEL-
HVDI,
Pallade quave Deâ bellica ſigna moves?
Te Marathonus ager, ſeu te Catalaunica caſtra
Seu Pœni ſtimulant fortis Amilcarides?
Seu clypeos tibi Roma ſuos haſtasq; cruentas
Suggerit in gremium, Marte coruſca, tuum?
Aut MARS ipſe ſuæ ceſſit tibi jura pharetræ
Strenuus, irarum plenus & arte valens?
Promptus ut ad plauſum, velut alter PHOR-
MIO, poſſis
Armatas acies ſcribere quasq; libet,

Aut

Aut tua cinxerunt quæ tempora laurea vittæ,
Munera qui PACIS numine plenus agis?
Quam rediviva novam laudum GERMANIA plaustris
(Faxis IHOVA diu!) prorsus ad astra vehit.
An DEus ipse DEus PACIS tibi rore rigavit
Ora sacro, PACIS præco novus fieres?
Quicquid id est rerum, dictis placidissime, BELLI
Tu satis & PACIS pro ratione facis.
Divitis est genii, causæ pro pondere pondus
Svaviter & graviter condere posse suum.

Scribebat
φιλτάτῳ
suo

LAVRENTIVS Schultze/
Eccl. Gardel. Pastor.

Quod

Quod Deus benè vertat!

ILluxit tandem, aspirante divini numinis aurâ, & felicissimo exortu desideriis nostris respondit octava Iduum Novembris, quæ sicuti ex mandatô Serenissimi nostri ELECTORIS AC DOMINI, DN. FRIDERICI WILHELMI, autoris hodierni gaudii ac dedicatoris, per universum Electoratum Brandenburgensem, summâ festivitate & singulari omnium lætitiâ celebratur; ita etiam ob rem tot annis, tot precibus, tot votis, tot lachrymis & gemitibus expetitam, AUREAM PACEM dico, omnibus nobis, imò toti Germaniæ lætissima est, & albô signanda calculô. Quotusquisq; enim est, qui nesciat, Auditores, Osnabrugi & Monasterii, cùm per se satis splendidis, tum vel ob hoc ipsum nunquam satis celebrandis urbibus, pridiè Iduum Octob. nostrô calculô, anni supra millesimum sexcentesimum quadragesimi octavi, inter Invictissimum Imperatorem FERDINANDUM TERTIUM, CAESAREM VERE PACIFICUM, VERE AUGUSTUM, & inter Serenissimam & Potentissimam Principem CHRISTINAM SVECORVM, GOTHORVM & VANDALORVM REGINAM, magni parentis GUSTAPHI ADOLPHI, ejus nominis Secundi gloriosissimæ memoriæ prolem unicam, unanimi omnium votô initam pacem, publicatam & proclamatam esse. Nunquam profectò Januariæ Calendæ tot ominibus exceptæ, nunquam lætioribus auspiciis ac votis libertati illuxerunt, quàm præsens, de quo loquimur, dies. Ecce enim, cum ob varia nostra delicta,

hinc atque hinc instructas ferratas acies vidissemus, formidabilem armorum crepitum audissemus, inamabilem tantæ multitudinis fremitum, oculos minaces, terrificum taratantaræ cantum & bombardarum tonitrua exhorruissemus, barbaras cohortes ipsô vultu sonoq; vocis horrendas aluissemus, & tantum non periissemus, benignissimus Deus tristissimo huic bello se miscuit, & consultantium animos cælesti igne inflammavit, ut nil nisi pacem, ceu perfectissimum omnium bonorum penu quærerent, quæsitam invenirent, inventam probarent, probatam confirmarent, bellum autem impium, & ad vastitatem duntaxat & perniciem paratum, detestarentur. Quæ res, quia dubio procul afflictissimæ nostræ Germaniæ, singulari DEI munere ac providentiâ concessa est, nunquam, ne in extremo quidem vitæ nostræ tempore, eam oblivisci aut dissimulare debemus. Hoc enim quid esset aliud, quàm aut non agnoscere divinum munus, quod infelicis imprudentiæ, aut negligere ac parùm curare, quod manifestè impium & valdè perniciosum, cum nulla res alia æquè nobis obstringat Deum, amicumq; magis ac benevolum reddat, quàm si memoriam beneficiorum, quæ præstitit, sanctè semper custodiamus. Et herclè si in cæteris rebus nihil prudenter suscipi, nihil finiri feliciter & prosperè potest (manca enim est omnis mortalium industria omnisq; conatus, nisi favor adspiret divinus) quis quæsò dubitare vel ausit vel possit, hoc tam arduum, tamq; difficile pacis negotium, quæ omnium bonarum rerum & parens est, & nutrix, vel deliberari vel obtineri potuisse, nisi summum, quod omnia moderatur Numen; tot precibus; tot votis, quæ inter quotidianas belli calamitosissimi calamitates, tot hominum myriades assiduè fuderunt & nuncupârunt, adductum fuisset & commotum, ut tandem aliquando iis opem ferret & exo-

pratis

pratissimæ pacis tempora reduceret, quorum tot documentis patientiam probâsset. Deum immortalem! quis nostrum paucis ab hinc annis putâsset, se pacem rem omnium optimam, omnium jucundissimam iterum visurum esse? Scilicet bellum illud triginta annorum gravissimum & calamitosissimum effecerat, ut omnis spes occideret, nec usquam stabulum confidentiæ esset, imò ut arbitraremur, nec ipsam Salutem nobis saluti esse, si cuperet, posse, tanta nempe malorum agmina, tot malorum montes ex bello quotidiè in nos irruebant, non sine ingenti omnium cordoliô. Memini ego, Aud, non semel & hic & Soltquellis capulares senes, homines octogenarios dicere mihi, se tot annos bellorum æstu jactatos, & ut in undoso mari non uno vento agitatos turbarum seditionumq;, si vel Jupiter autor spondeat, nunquam habituros hujus belli finem. Mediæ & constantis ætatis homines desperabant pleriq; pacem, diem se suum prius obituros rati, quam pacis aliquem portum visuros ex tàm longâ bellicarum tempestatum navigatione. Et quid multa? quocunque oculos mentemq; convertebamus, suspensa omnia & suspecta, & ut in domo malè fultâ signa plurima ruinæ. Ad summam, Audit. ut amnium omnium confluxus in oceanum; sic cladium & miseriæ videbatur in hoc ævum. Mediis hiscé belli motibus, mediis hiscè miseriis, rapinis, cædibus & tributis, his non corporum tantùm, verùm etiam animorũ oppressionibus, Deus, quæ est infinita ejus misericordia, ὡς ἀπὸ μηχανῆς intervenit, & tantas tanti belli difficultates, per Sacræ Cæsareæ Majestatis & Serenissimæ Svenonum Reginæ Plenipotentiarios & Legatos felicissimè expedivit. Quod si igitur alias res præclarè gestas & ore & calamo prædicamus, quæ tamen neq; temporum sunt, neq; æta-

tum omniū, neq; locorū, quantò magis hic dies omni ætati valdè salutaris, est celebrandus, & in eâ collatum omnibus beneficium, divinum certè, ad seros nepotes propagandum. Hoc fine unicô & solô, non vanæ gloriolæ spe, aut emendicatæ laudis desideriô, hanc cathedram conscendi, & dicendi partes in me suscepi. Et licet non semel ex eodem hôc locô verba ad Vos fecerim, nunquam tamen æquè ineptus ac indisertus mihi visus sum, ac jam in tantâ hujus diei solennitate videor. Quam dicendi difficultatem haud dubiè inde esse hariolor, quod aliàs de literis, sine quibus vita ingrata & injucunda, aliquid afferendum fuerit, aut de ipsius sapientiæ studiis, sive in porticu natis, sive in peripato, seu deniq; in florentibus Hecademi sylvis; jam verò de Regum & Principum negotiis, de Bello videlicet & Pace, quæ humili & plebeiâ oratione nec poterant, nec debebant celebrari; verba habenda sint imperito mihi, & harum rerum prorsus ignaro. Quomodo enim homo inter Musarum tacitos recessus, & literata hæc otia in pulvere Scholastico vitam agens, qui procul à sceptris & bellis, procul ab omni negotiorum strepitu & bellorum pulvere de tantis & tàm arduis rebus dignam orationem promittere posset? Quicquid tamen sit, benè me sperare jubet propositum meum. Neq; enim quibus de causis bellum suscipiendum, vel quâ gerendum ratione dicturus sum, quod hoc ab artis bellicæ peritioribus discendum, & à scholis paulò alienius sit; sed saltem bellum tanquam omnis mali, pacem verò tanquam omnis boni datricem & largitricem rudi quidem, sed non invitâ Minervâ, depingam. Ne autem nullo prorsus ordine videar dicere, certos terminos & quasi cancellos orationi meæ vel brevitatis, vel perspicuitatis causâ constituam. Primò enim originem

nem belli, Secundo quàm illud dedeceat hominem, Tertiò ejus etiam incommoda varia ostendam. In alterâ orationis parte pacis commoda varia & quid nostri pro illâ impetratâ sit officii brevibus enarrabo.

QVod dum facio, nullus dubito, quin præstituri sitis eam in me audiendo benivolentiam, quam soletis, eam attentionem; quam vultus vester, & ista oculorum in me conjectio tacitè pollicetur. Quam benivolentiam vestram, quam attentionem, si quis Deus mihi conciliaverit, efficere enitar, ut fateamini discursum hunc meum, non solùm non injucundum, sed animis vestris utilem, & vel solâ málorum, quæ exanclâstis recordatione consolabilem fuisse. Interea A. O. à vobis omnibus & singulis summâ quâ possum contentione & observantiâ peto, ut sicuti luna splendorem, quem ipsa non possidet à sole mutuatur; ita mihi quoq; benignitate & æquanimitate vestrâ succurrere, & serenis animis ac placidâ aurium operâ adesse non dedignemini.

NOn min⁹ scitè & eleganter, quàm verè eloquentiæ Romanæ Princeps Cicero 1 offic. ait: *Omnis quæ à ratione suscipitur de re aliqua institutio, debet à definitiõe proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.* Hoc egregiũ Tullij monitũ & nos observare decebit, ne statim in limine deficiam⁹, aut incoctũ aliquid demus, sed benè cocta omnia promam⁹. Bellum igitur, ut definitionẽ, quam Quid nominis vocant Logicorũ scholæ, primo loco examinem⁹, nonnulli dictum existimant Κατ' ἀντίφρασιν, quasi minimè bellum, cum ubivis vastationes, deprædationes, & cædes in eô de-

prehendantur, & maxima flagitia pro ludis habeantur iocisq; ut haud immeritò omniū malorū farrago & cunctarū immanitatū quasi quædam epitome dici mereatur, imò proverbio, aut veriverbio rectiùs exinde locus fact⁹ sit: **Bellum si dixeris, omne malùm dixeris.** Cui derivationi cur calculum nostrum non addamus, & multa & magna obstant, ex quibus hoc est præcipuum, quod allusiva sit hæc etymologia, nec omnibus bellis, quippe quorum multa à Deo ipso præcepta sunt, competat. Huic è diametro repugnat, quod PEROTTVS à bello, quod bonum significat, bellum derivari scribit, quod boni gratiâ bella olim susciperentur, nec ad inferendam, sed propulsandam injuriam pacemq; parandam. Sunt qui à Græco βέλος, quod jaculum significat deducere malint, quæ derivatio, licet non adeò sit falsa, tamen cum paulò longius petita, pari jure à nobis rejicitur, quô ab aliis proponitur. Quarta sententia est quorundam à Belo Jove primô bellorū (si Diis placet) inventore; bellum dictum esse autumantium, cum tamen Berosus & Xenophon in æquivocis Nimrodum ante Belum bella gessisse afferant, quibus etiam adstipulatur scriptura sacra, quæ si Berosi fides suspecta quibusdam, omni exceptione major est. Hæc enim expresè ait: Nimrodum primum cepisse potentem esse in terrâ. Sunt præterea non pauci, quos inter SALVSTIVS & alii, quibus bellum omnium optimè derivatur à beluis, quarum bella sunt propria, nec nisi ob ferinos flagitiosorum hominum mores ad homines translata. Ad hanc enim notationem nominis scriptura sacra quam proximè videtur accedere, quando Nimrodum robustum venatorem fuisse memorat, quod Lyrâ interprete, nihil aliud significat, quàm insidias struxisse cum hominibus, eosq; aut capere, aut sternere solitum

tum fuiſſe,ut venator beſtiis aliàs inſidiatur. Neq; tamen interea improbanda Hugonis Grotii ſententia, qui l. 1. de jure pacis & belli, bellum ex veteri voce duellum factum eſſe ſcribit, ſicuti duonus antiquitùs dictum pro bonus, & duis pro biś. unde etiam Bellona priſcis illis ſeculis Duellona vocata, notante ROSINO ex Varrone. Neq́ abs re eſt quod dicit Grotius, ſicut enim in ſanctiſſimô Dei verbô μονομαχίαι celebres continentur; ita apud Homerum, Livium & alios ſunt uſitatiſſimæ: Definitur autem bellum, ut definitionem quid rei (ut vocant) primoribus tantùm labiis deguſtemus, & extremis digitulis ſaltem attingamus, à variis variè. JUSTUS LIPSIUS BELGII PHOENIX l.5. civilis doctrinæ cap. 3. bellum definit vim & arma in Principem aut populum alienum. Alii duorum exercituum pugnam ritè prius indictam. Nonnulli contentionem volunt eſſe duorum exercituum ritè prius indictam, in quâ vi & armis publicis agitur de re amiſsâ, ſeu de pace reſtituendâ. In quibus ſeu definitionibus ſeu deſcriptionibus illud cumprimis dignum notatu, qvod bella nunqvam ſuſcepta antiquitus, cum nondum fugiſſet pudor

— — verumq́; fidesq́;

In quorum ſubiêre locum fraudesq́, doliq́;

Inſidiæq; & vis & amor ſceleratus habendi,

quod, inquam, non ſuſcepta fuerint bella, niſi ritè ante indicta eſſent. Nam ex hoc intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè ſit & indictum. Hinc Romani Feciales ſuos habebant, quos ita dictos apud Varronem reperio, quod fidei publicæ inter populos præeſſent. Hi bellum indicturi haſtam eamq; ſanguine infectam in fi-

Definitio Belli.

in fines hostium intorquebant, unde & ipsam Bellonam belli præsidem hastatam finxit Statius Papinius. Deinde & illud non est prætereundum silentiô, quod bellum duorum exercituum quandam contentionem esse dixi. Si enim inter duos pluresvé homines decertationem fieri contingat, non bellum illud, sed duellum esse censebitur. Et quamvis nonnunquam plures quàm duo exercitus inter se congrediantur, tamen omnes illi ad duas præcipuè & quidem contrarias partes, referendi. Sic in hoc triginta annorum bello χειμάῤῥου δίκην πάντα σύροντι καὶ πάντα παραφέροντι, cujus finem per Dei gratiam vidimus, utinam diutissimè & nos & posteri nostri videant, non unus, non duo, sed plures fuerunt exercitus, quos inter primarii Cæsareanus, Svecicus, Bavaricus, Gallico-Vinariensis & Cattorum, &c. quorum tamen alii pro sacrâ Cæsareâ Majestate & Religione Pontificiâ propugnandâ; alii contrà pro Svecorum Reginâ, Germanorum & Evangelii libertate (ὡς λόγος ἐν θνητοῖσιν ἐστὶν) acerrimè pugnârunt. His ita præmissis breviter & pro ratione instituti nostri, quæ bellorũ prima sit origo, paucis edocebo. Neq; enim inpræsentiarum de bellorum divisione, quâ aliud publicum, aliud privatum, aliud offensivum, defensivum aliud, hoc justum, illud injustum est & dicitur, verba facturus sum, multò minus verò quale nostrum fuerit bellum, quod pressit hactenus & ferè oppressit Germaniam nostram, disquiram. Sicuti enim hæc res periculi & solliciti timoris plena; sic mihi homini de Scholâ ultra ferulas, præcipuè in negotiô tàm arduo non est judicandum, cum & ipsi continuatores

tores & scriptores hujus belli, quos intèr præcipui, Petrus Baptista Burgus Genuensis, Joh. Philippus Abelinus Argentoratensis, Bogislaus Philippus à Kemniß / Adolphus Brachelius, Carolus Carafa Episcopus Aversanus, & Everhardus Wassenbergius Embricensis, dubii sint & inter se contrarii. Occurrunt autem & hic diversissimæ autorum sententiæ, ut bellorum primum autorem & Inventorem neutiquam facilè prodi posse statuam.. Reperiuntur enim, qui Ninum omnium primum bellatorem esse volunt, quos inter Justinus l. 1. cum inquit: Primus omnium Ninus Rex Assyriorum veterem & quasi avitum gentium morem novâ ingenii cupiditate mutavit, & primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos, ad Lybiæ terminos usq; domuit. Idem ille Trogi Pompeii abbreviatur Justinus l. 2. Vexorem AEgypti Regem, quem primo epitomes suæ libro, Ninô facit antiquiorem omnium primum Scythis bella intulisse affirmat. Sunt alii non pauci, qui Bellonam, alii qui Martem bellandi morem reperisse contendunt, quæ tamen sententiæ extra omne dubium erroneæ & falsæ. Autor Horologii Principum M. Antonius de Gvevara. l. 1. cap. 30. scriptum reliquit, primam pugnam, quam in mundo commissam legimus, decretam fuisse in valle sylvestri, ubi nunc est mare salis. Quinimò idem scriptor ex verbi Divini Oraculis, mentiri prorsus nesciis, ostendit, mille & octingentos annos inde à primò mundi exordiò effluxisse, quibus nunquam congressi sunt, aut prælio decertârunt populi. Et sane vero simile est, mundum quamdiu ambitione & cupiditate caruit, tamdiu quid esset bellum, ignorâsse. Refert ergò bellorum originem Gvevara in decimum tertium annum regni Chodorlaomor, cujus historiam, qui volet,

ſet, legat Gen. 14. Verum enim verò cum hâc Guevaræ ſententia è diametrô pugnat, quod Jòſephus antiquitatum Iudaicarum diligentiſſimus ſcriptor, primi ſtatim voluminis 3. c. tradit, jam tum ante Noächi diluvium Tubalcain fortitudine cunctis excelluiſſe, & res bellicas fortiter exercuiſſe. Ex quo autore ut antiquiſſimô, ita & fide digniſſimô ſole meridianô clarius eſt, militarem artem eſſe antiquiſſimam, & cum ipſo fermè homine, aut brevi pòſt eum conditum cepiſſe, vel ut verbis Magni LipsI utar, nata eſſe bella cum orbe natô, nec deſitura niſi cum illô. Quicquid autem ſit, de belli & bellatorum origine, quam antiquisſimam eſſe nemo facilè ambiget, hoc nihilominus extra omnem dubitationis aleam pōſitum eſt, à belluis cepiſſe bella, & homines ab iis modum & rationem belligerandi eſſe edoctos. Cum his namq; primum homini bellum ſuſceptum eſt, eò quod rudes & priſci illi mortales adhuc nudi ſine mænibus absq; tectô vitam in ſylvis degerent, & nunquam non à beluis ac feris offenderentur. Quod equidem nemini in Hiſtoriarum cognitione, vitâ illa memoriæ & vetuſtatis nunciâ, vel mediocriter ſaltem verſato, mirum aut inſolens videbitur, cum & Juſtinus ſcribat, Scythas uxores liberosq; ſecum in plauſtris vehere ſolitos, domö & ſedibus certis caruiſſe, & plauſtris, coriis imbrium hyemisq; cauſâ tectis, pro domibus uſos fuiſſe, quem morem Scrickfinnos borealis plagæ incolas ſuo tempore obſervâſſe memorat Saxo Grammaticus, & etiamnum hodie obſervare experientiâ plus ſatis conſtat. Proinde qui beluarum & ferarum vim ab hominum genere depulerant, illos variis mactabant laudibus, & ceu viros primorum principes omni honorum cultu proſequebantur, unde factum, ut æquisſimum videretur jugulare jugulan-

gulantes, trucidare trucidantes, cumprimis si nullis lacessitæ injuriis ultrò homines impeterent. Certabant autem & resistebant beluis, non instrumentis variis ad fallendum aptis, sed pugnis, unde pugna nomen habet, & calcibus. Exin lapidibus fusstibusq; pugnari ceptum est, teste Herodoto in Melpomene. Nec contenti fuerunt jugulare feras, sed & pellibus earum sese muniverunt adversus rigorem hyemis, quod Scythis præ cæteris in usu fuisse ex Herodoto & Justino liquet. Illa autem belligerandi & venandi ratio qualis & quomodo instituta, haud difficile est conjectu, si consideres, quàm parum ab artefactis instructa, & quibus armis usa sit illa tempestas. Neq; enim est quod accipitres cogitemus, aut retia aut viscum aut si quid aliud ad fallenda animalia, & ut operæ parcatur, callidis ingeniis est excogitatum. Sagittarum enim & arcuum adeò fuere expertes, ut ne Germani quidem veteres in venationibus, qui tamen his, de quibus sermo est, temporibus longè longè fuerunt posteriores, illis usi fuerint, fidem huic rei faciente Julio Cæsare l. 6. de bello Gallico. Ex quibus omnibus quotusquisq; est quin videat, à beluis & earum venatu bella in orbem primum derivata, præcipuè cum viderent non paucas esculentas esse & gulæ hominum non ingratas. Hinc temporis progressu eò processit gulæ tyrannis, ut non modò nulli ferarum, sed & nulli volucrum, nulli piscium parceretur amplius. Scilicet hæ cadaverosæ voluptates occidendis pecudibus hominem quoq; nullo negotio occidi posse docuerunt. Hinc sævitum in ipsos homines! hinc homicidia prima! hinc latrocinia & spolia amari ceperunt! Excogitata igitur arma qualiacunq;, quibus se communirent, excogitata tela, quibus hostem perderent. Et ut nonnullorum armorum inventores

in medium producamus, galeam gladium & hastam Lacedæmonii, & ante hos AEgyptii repererunt: Loricam Mydias Messenius, Clypeos Proetus & Acrisius inter se belligerantes excogitârunt: Ocreas & Cristas Cares quidam; lanceas AEtoli, falcem Thraces, securim Penthesiléa Amazonum Regina: Arcum & sagittas Scythes Jovis filius, vel secundùm alios Apollo. Largiamur hoc Plinio, & qui ex Plinio hausit Polydoro, nihilominus tamen & hoc tàm certum, quàm quod certissimum Moysen vetustissimum esse armorum inventorem. Quod si enim AEgyptiacarum rerum memoriam è Josephi antiquitatibus excusseritis mecum, Aud. & fortissimum bellatorem fuisse Moysen, & primam expeditionem in AEthiopes gloriosè apparavisse invenietis. Nec nulla instrumenta bellica Demetrius Macedoniæ Rex invenit, quem constat in excogitandis & fabricandis Machinis bellicis ita extulisse ingenium, ut πολιοϱκητὴς fuerit appellatus. Taceo jam catapultæ, fundæ, testudinum, arietis, vineæ, pluteorum & aliarum bellicarum machinarum inventores, de quibus satis copiosè agit Lipsius in poliorcetiκῶν libb. ad quos studiosos harum rerum ablegatos volo. Unicum tamen silentiô hîc præterire non possum, quod pulvis tormentarius, quô nihil terribilius, perniciosius nihil ab humanô ingeniô excogitari potuisset [licet id parùm sit ad palatum Henr. Salmuth, qui in notis ad Pancirollum, nihil salutarius inveniri potuisse ait] casu eoq; mirabili inventus fuerit. Cum enim ignobilis quidam Germanus, dignus qui ut Perillus taurum æneum, ita ipsemet pulverem pyrium & tormentum à se inventum primus experiretur, imò

Pulveris tormentarii & bombardarum inventio.

dignis

digniſſimus, cujus memoria tolleretur funditus, ac deleretur, domi in mortario pulverem ſulphureum medicamenti præparandi causâ aliquando ſervaret, & lapide mortarium texiſſet, contigit, ut dum ignem è ſilice propè excuteret, ſcintilla quædam in mortarium deiiceretur, quæ ſubitò erumpens, lapidem in altum tulit. Hic inuſitatæ rei caſu edoctus mortiferæ hujus machinæ repertor, ferreâ fiſtulâ factâ & pulvere confectô, primum machinas & brevi poſt bombardas & ſclopeta, quibus à ſono nomen dedit [Græcis enim βόμβος ſonum & ſclopus, notante Gvidone Pancirollo, ſonum ex buccarum inflatione ortum ſignificat] in maximam humani generis perniciem adinvenit. Nam quod Robertus Valturius l. 10. de re militari bombardarum inventionem Archimedi attribuit, id dubio procul cum vero pugnat, nec majorem fidem meretur, quàm quod nonnulli ſcriptores à Chinenſibus Typographiam inventam eſſe nugantur. Hinc ergo [ut è diverticulo in viam redeamus] paſſim, hinc frequentiore manu & majori, ſed beluino prorſus auſu variis machinis circumſepti & muniti, & variô bellorum apparatu inſtructi homines ceperunt conflictari. Nec verò voluntas malè faciendi unum aut alterum tantum invaſit, ſed manus hominum & integros populos, & publicum odium publicâ clade ſe ſatiare expetivit. Ad hoſtiles igitur impetus cohibendos, & propulſandos, muris & vallô ſe cinxerunt homines, ex quibus hoſtis hoſtem urgeret, invaderet, premeret, opprimeret. Nec huic tàm manifeſto hominum furori ſuus defuit honos, bellum appellârunt, — Scilicet

 Hoc

— — Hoc prætexunt nomine culpam,

& virtutem quandam esse voluerunt, ferrô proinde ac viribus omnia tentârunt, fuderunt, profligârunt, armis, signis ac bellico apparatu alios exuerunt,& quaquà fieri potuit,alios in fugam verterunt. Hæc bellorum origo,hæc

Tanta mali labes, tantorum hæc causa malorum!

Cæterum ne egrediar extra eos terminos, quos initiô orationis ipse mihi circumdedi, venio etiam ad secundum, quod demonstrandum mihi sumpsi. Sicuti autem hactenus meliori fortè intentione & affectu, quàm venâ ostendi, à beluis originem traxisse bella ; sic eadem quoq; beluas potius decere, quàm homines haud est probatu difficile. Ecquis enim est, Aud. qvi considerans & æquâ animi lance secum perpendens habitum figuramq; corporis humani,non intelligat protinus, naturam, vel potius DEum animal hoc non bello, sed amicitiæ, non exitio, sed saluti, non injuriæ, sed beneficentiæ genuisse. Singulis enim generibus ad propulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit, ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus,aut quæ sunt imbecillia subtrahant se periculis pernicitate fugiendi, aut quæ simul & viribus & celeritate indigent, astu se protegant,aut latibulis sepiant. Sic taurorum impetus armavit cornibus, leonum rabiem ungvibus. Apris fulmineos affixit dentes. Elephantos præter cutem & molem promuscide quoque tutatus est, Crocodilum crustis veluti laminis communivit. Delphinis teli vice pinnas addidit,histricem spinis,rajam aculeis defendit. Alia eorum vel plumis levibus in sublime suspensa sunt, vel suffulta

ungu-

ungulis, quibusdam in ore arma ſunt dentes, aut in pedibus adunci ungves, verbô dico, nulli munimentum ad ſui tutelam deeſt, adeò ſapienter, adeò prudenter, adeò ornatè & decenter omnia à ſummô omnium rerum architectô facta ſunt, ut mirabiliter, ſi utilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciem ornata videantur, adeò miro modô conſentit utilitas cum decore. Solum autem hominem rationalem quidem produxit, ſed imbecillem, ſed inermem, ſed molliſſimum carne & cute levi. Nihil ibi reperitur, quod à ratione ad pugnam aut violentiam datum videri poſſit. Non dicam jam, quod cætera animalia, quamprimum in lucem ſunt edita, protinus erigantur in pedes ſuos, & geſtiant diſcurſibus ſuis, ſtatimq; aëri tolerando idonea ſint, quod in lucem naturalibus indumentis munita proceſſerint, homo verò nudus & inermis, tanquam ex naufragio in hujus vitæ miſerias projiciatur & expellatur, qui neq; movere ſe locô, ubi effuſus eſt, poſſit, nec alimentum lactis appetere nec injuriam temporis ferre.

Ex quibus omnibus haud dubiè conjicere poſſumus, naturam ordinâſſe hominem, non ad bella & contentiones, ſed ad auxilium & officium mutuum, adeoq; hoc animal totum amicitiæ natum eſſe. Huc ſpectat etiam mitis & placida hominis ſpecies, non enim habet dentes ferinos, aut cornua & ungves, aut ungulas, aut caudam, aut varii coloris pilos, ut videlicet non niſi amoris & benevolentiæ notas præ ſe ferat. Tribuit natura homini oculos amicos, & in his animi indicia. Uni riſum attribuit, alacritatis indicium, uni lacrimas clementiæ & miſericordiæ ſymbolum. Vocem inſuper dedit, non minacem, non horrendam, ſed amicam, ſed blandam. Addidit præterea liberalium diſciplinarum ſtudium, & cogni-

Homines dedecet bellum.

tionis ardorem, quæ res ut abducit hominis ingenium ab omni feritate; ita ad conciliandas necessitudines præcipuam vim habet. Postremò indidit etiam homini divinæ mentis scintillam, ut etiam nullô ostensô præmiô, tamen per se juvet benè mereri de omnibus. Hic habitus corporis humani, hæc ejus figura & effigies quid aliud docet, Aud. quàm pectora hominum pacatissima esse debere? Beneficiis enim humana vita constat & concordiâ, non terrore, non bellô, sed mutuo amore in fœdus auxiliumq; commune constringitur. Id quod porrò ex eô perspicuè palàm est, quod reliqua animantia bruta in maximis periculis ad hominem soleant confugere, Hoc extremum illis asylum & refugium, hæc ara sanctissima universis. Quapropter si brutorum est proprium belligerare, ut ostensum est, & ad bruta spectat prima bellorum origo, imò si ipsa bruta ad hominem tanquam ad anchoram sacram confugiunt, quis est, quin videat, quantoperè bellum dedeceat homines? quodq; homines bellis delectantes brutis ipsis longè sint deteriores, cum pleraq; brutorum in suo quodq; genere concorditer & civiliter degant, gregatim incedant, catervatim volitent, quin & ope mutuâ sese tuentur. Canis profectò caninam non est; Sed homo homini lupus. Leo leonem non devorat; homo homini lupus. Draco draconem non deglubit, homo homini lupus, & nulla bestia etiam immanissima homini est perniciosior, quàm homo. Præter hæc omnia, bestiæ naturalibus suis armis contentæ sunt, homines verò usq; adeò flagrant belligerandi cupiditate, ut naturæ præsidiis non contenti varia arma, vineas, pluteos, machinas, gladios, hastas, bombardas, tormenta bellica majora & minora, fragore suo cœli tonitrua æquantia,

imò

imo & ſuperantia excogitaverint, applicuerint & approbaverint, omnia in hominum perniciem. Inter feras uni cum unâ bellum eſt, & perbreve, neq; enim ullibi literarum monumentis proditum, aliquot beluarum millia mutuô laniatu concidiſſe. Adde quod ſicuti feris quibusdam naturale eſt diſſidium cum aliis diverſi generis, ita rurſus habent, cum quibus genuinâ firmaq; cohæreant amicitiâ. At homini cum homine & cuilibet cum quolibet, fratri cum fratre jugis pugna eſt, & nusquam tuta fides, quandoquidem ut verè ſcribit πειρίδων τὸ σοφὸν στόμα ἡσίοδος:

Καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων,
Καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ.

Fingite, Aud. vos videre hîc leonem cum Urſô commisſum, qui rictus videbuntur, qui fremitus, qui mugitus audientur, quæ ibi conſpicietur immanitas, quæ fiet laniatio, ut etiam in tutô conſtitutus, non poſſit non timere. Sed, ô DEum immortalem! quanto fœdius ſpectaculũ, quantò immanius factum, animal, cui amorem & amicitiam inſevit natura, tot telis, tot armis inſtructum, hominem nempe cum homine congredi. Quàm ardent oculi, ut ora pallent, quantum furorem præfert inceſſus; quomodo vox frendet, quis clamor, totus homo ferreus eſt, crepant arma, fulminant bombardæ. O ſtultos! ô vânos! ö inſanos homines! in immanes beſtias ſe convertunt, quos natura placidos finxit. Et utinam, ô utinam non quærerent huic inſaniæ ſuæ mantellum aliquod, imò non vituperandam eam, ſed omni potius encomiorum genere hanc ſuam vitam cohoneſtandam eſſe impudenter poſtularent. Nequé enim gloriam ſuam & memoriam meliùs relinqui poſſe

futuris seculis censent, quàm si minacem cristam vertici imponant, & fulgentem galeam, aut pinnatos cubitos & squamas induant. Hæc illa est Circe, hæc Syren, hic hamus iniqui dæmonis, hoc laqueo innumeros cepit! Verùm proh DEûm atq; hominum fidem! quid cogitari in mundo vanius potest, quàm rationem velle habere mundi, qui nullius rationem habet, & DEi qui rationem habet omnium, rationem habere nolle? quæ major insânia in hominem posset cadere, quàm quod augendæ rei gratiâ & famæ acquirendæ deteriorem in dies singulos facit animum? Pleriq; scilicet famæ magnæ malunt esse, quàm bonæ, & vetus hoc in naturâ malum est, quod multi, vel maxima potius hominum pars vitæ correctionem dignitatis studio postponunt. Hinc videmus multos malè moratos & vagos juvenes, qui cum narrari audiunt prælium aliquod memorabile, in quo equites ejusdem ætatis, loci & ordinis alii admiranda ediderint facinora, mox æmulatione commoventur, & bile æstuante togam repente sagô mutare, ac in militiam confestim proficisci gestiunt, exercitiisq; equestribus se totos tradunt. Deniq; impetu illo Juvenili impulsi, licentiam à Rege in militiam proficiscendi flagitant, & inter agnatos pecunias, quas absumant, conficiunt, sed quod omnium est indignissimum, cum onusti nummis exiverint, vitiis onerati revertuntur, ut experientia hujus rei lucidissimus testis. Non paucos reperias, quibus adeò præstrinxit aciem oculorum belligerandi libido, ut φύσεως γραμματέα τὸν κάλαμον εἰς νοῦν ἀποβρέχοντα [ita magnum illud mundi miraculum Aristotelem vocat Suidas] stultitiæ suæ patronum quærere impudentissimo ausu contendant. Aristoteles enim iram vocat cotem fortitudinis, & virtutis quasi fomitem

quem

quendam, unde ſtultiſſimè colligunt, neminem poſſe adverſus hoſtes fortiter dimicare, niſi antea irâ fuerit concitatus, vel faſcinatus. Cæterum hos veroſimiliter mentientes, imò toto cœlo errantes purgatum caput helleboro Anticyras mittimus. Quod ſi enim irá nobis data eſt, ut ea ad occidendos homines utamur, quid homine immanius? quid beluis ſimilius exiſtimandum eſt, quàm id animal, quod ad communionem & innocentiam DEus condidit. Et ut hæc hominum perverſorum verbigeratio [liceat Apulei vocabulo feſtiviter novato uti] adhuc clarius pateat, age, videamus quæſo, qui ſint iræ limites & termini, intra quos conſiſtere debet, ſi laudem à Stagirite philoſopho antea nominatam jure ſuo ſibi vendicare debeat. Sunt autem tres tales affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agunt, ira, cupiditas, & libido, quò dubio procul Poëtarum figmentum de tribus furiis, quæ mentes hominum exagitent, collimat. Ira ultionem deſiderat, cupiditas opes, libido voluptates, eâ tamen lege atq; omine, ut intra certos limites ſe contineat. Quæris, qui ſint iſti limites? Id non eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas nempe ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad vitam neceſſaria, libido ad ſobolem propagandam, iræ affectus ad coercēda peccata, hoc eſt, ut arctiore diſciplinâ minor ætas ad probitatem Juſtitiamq; formetur, quæ niſi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ in omne flagitium & facinus erumpet. Itaq; irâ uti adverſus minores, & juſtum eſt & neceſſarium, adverſus pares & pernicioſum & impium. Impium quia violatur humanitas; pernicioſum, quia illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt, aut perire. Sed [proh] illi homines affectu iræ ad bonum uſum nobis conceſsô, non tantùm

 ipſi

ipſi peſſimè abutuntur, & latiùs quàm par eſt evagantur; ſed & alios ad idem faciendum noctes atq; dies inſtigant. Silentii peplo jam involvam turpiſſimum cupiditatis abuſum, quâ utuntur ad congerendas opes, unde fraudes, unde latrocinia, imò omnia ſcelerum genera exorta ſunt. Nec libidinis quicquam deguſtabo, quâ ad capiendas tantùm voluptates peſſimè abutuntur, unde ſtupra, adulteria, imò Gargara quædam malorum exorta, ſed ad tertium primæ partis membrum ſtatim acceſſum faciam, monſtraturus breviter, quæ & quanta belli beluini ſint incommoda.

Unde autem & à quô potiſſimum exordiar, horum bellicorum incommodorū telam, valdè animi pendeo, neq; enim

Si mihi ſint linguæ centum, ſint oraq; centum,
Omnia bellorum percurrere crimina poſſem.

Omnia bellum excedit, exhaurit, abſorbet, monſtrum eſt ac portentum ingens, neq; charybdis ipſa tàm multa vorat, neq; ingens abſorbet Oceanus. Ejus diuturnitate quid horribilius? quid vaſtius? quid deſertius? cujus effigiem ingens ille Romanorum terror Hannibal, cum è montibus Pyrenæis deſcendiſſet, autore Val. Max. talem vidit. Serpentem ſcilicet mirâ magnitudine, cum ingenti ſtrage arbores & virgulta proſternentem, & nimbum cum fragore cæli grandine & fulminib⁹ gravidum corrumpentem villarum culmina, domorumq; tecta, ac ſummas urbium arces. Attonitus Hannibal, quidnam eſſet monſtri, ecquid portenderet? interrogavit: **Hic dux Italiæ vides, inquit, vaſtitatem, proinde ſile, & cætera tacitis permitte fatis.** Præclara profectô belli effigies, quæ vivis coloribus & vel ipſius Apellis penicillô Lernæum

hoc monſtrum depingit. Quod ſi enim quicquam eſt in rebus mortalibus, quod execrari, quod deprecari & propellere nos oporteat, certè bellum eſt, quô non alia res vel calamitoſiór, vel latiùs perniciosa, vel hærens tenaciùs, vel tetrior, & in totum homine indignior, ut ne dicam Chriſtianô. Operum autem bellicorum egregium catalogum nexuit Gvevara l. 3. cap. 13. Horol. principum, cum inquit: Opera bellica ſunt hæc: Homines interficere, templa ſpoliare, populari regiones, deprædari inſontes, licentiam dare furibus, diſtrahere amicos, excitare ſeditioſos, quorum nihil ſine maximô juſtitiæ detrimentô & conſcientiæ ſcrupulô fieri poteſt. Et ut orationis vela [in re proh dolor notiſſimâ & vulgatiſſimâ] contraham, & & ad portum reſpiciam, plus malorum ſenſiſſe nos in bello ajo, quàm ullius ſermo poſſit aſſequi, nedum meus. Non tantum caries ligno, tinea veſtibus, ſcintilla ſtupæ, locuſtæ ſegetibus, gurgulio granariis, quantum milites urbibus & oppidis, imò univerſo hominum generi nocent, pecus nullum relinquunt, quin jugulent, nec hortum, quin populentur [dicam liberè, verô enim ſunt veriora, & tanquam è tripode dicta, quæ recenſeo] nec vinum quin exhauriant, nec alveare, quin caſtrent, nec templum, quin ſpolient, nec feram, quin venentur, nec nummum, quem non extorqueant, nec flagitium, quod non tentent. Perpetua illorum cantio, quam cum lacte materno imbiberunt hæc eſt:

— Hæc mea ſunt veteres migrate coloni.

Dictum factū, albis quadrigis citius advolant, magnā pernis peſtem inferunt, magnā labē larido, magnā ſumini abſumedinē, maximā laniis laſſitudinē, maximā porcinariis, quibus quando deſtituūtur, ipſi collos prætruncāt tergoribus & non rarenter deturbant totū cum carne carnariū, omnia Argô oculatiores,

 quip-

quippe qui in occipitiô æq; ac syncipitio oculos habent, perquirunt, nec nisi inanias & araneos in domibus relinquunt. Et quid opus est ulteriori oratione hæc prosequi? Mutemus personas, Aud. conscendatis ipsi cathedram hanc, vel potius in intima cordium vestrorum penetralia descendatis, & spacium præteriti temporis, & belli hujus memoriam aliquantulum mecum recordemini. O benignissime DEus! quam belli faciem vidit Marchia nostra & vicini Episcopatus Magdeburgensis, & Halberstadiensis, ut alia remotiora loca nunc taceam. Magdeburgum sanè plus quàm stygiæ crudelitatis exemplô à Tyllio expugnata, satis, proh! docuit, bellum non aliâ ratione esse bellum, quàm furiæ sunt Eumenides. Quantam & quàm miserandam stragem ediderunt ibi Croatæ, sævitum in viros fœminasq; promiscuè, neq; [horresco referens!] imbellis ætas impuberes servavit. Ut primum irruerunt sanguinis & prædæ, instar muscæ sanguisorbæ, cupidissimi,

Ilicet ignis edax summa ad fastigia ventô
Volvitur, exsuperant flammæ furit æstus ad
auras,

Atque ita incendiô conflagravit tota civitas, non pluribus quàm viginti quatuor horis, civitas illa [heu quondam!] ut antiquissima, ita & nobilissima. Triginta incolarum millia ferrô & igne perierunt, secundum Everhardum Wasserbergium, licet Carolus Carafa & ex eo Petrus Baptista Burgus scribant, cæsorum numerum referre vix quenqam posse. Multi ferrò cecidêre, non pauci igne miserrimè consumpti sunt. Sãguine maduerunt templa, maduerunt altaria, aspersi sunt penates, infecta flumina, & ipsæ nubes ad gemitus & lamenta ho-

Expugnatio Magdeburgensis. minum

minum ſciſſæ. Inter alia ſex egregia templa in cineres redacta, quorum quædam ſectilibus laminis, quædam plumbo, & Divo Johanni dicatum cuprô tecta erant. Quot homines apertis cellis & fornicibus mortui, ſemimortui inventi, quot formoſiſſimæ virgines defloratæ, quot in perpetuam ſervitutem abductæ, quanta hominum multitudo in Albim ſe præcipitem egit. Tanta nempe fuit Tyllij, tanta Croatarum crudelitas, ut ad Hieroſolymitanum excidium quàm proximè videretur accedere. Tene præteream HALBERSTADIUM, dilectiſſima patria, quam primum corpore hoc meô preſſi, pedibus his inſtiti, cujus aërem hauſi, in quâ infantia mea vagiit, pueritia luſit, juventus exercita & educata eſt, ubi familiare oculis cœlum, & mons Bructerus toto orbe celeberrimus, ubi longâ ſerie cognati, amici, ſodales. Impius eſſem, niſi hîc & tua fata, maxima profectò, tangerem! Ex infinitis unius præcipuè recordabor. In quas anguſtias concluſa, in quas miſerias cōjectâ eras propter reformationis executionem, cum commiſſariis ALBERTO WALLENSTEINIO FRIEDLANDIAE DUCE, & Comite JOHAN. DE TYLLI, EPISCOPO OSNABRUGENSI & aliis miſſis, omnia templa à Catholicis reformarentur & occuparentur; cives verò Lutherani domō & focô propriô relictis, cum uxoribus & liberis in exilium ire juberentur. Quoties memini, ſed vix ſine lacrymis memini, me puerum frequentiſſimas conciones funebres præcipuè, audiſſe ſub Jove frigido in cœmiteriô quod Neapolitanum vocant, quercu ramosâ & ſaxo ad illam erecto cathedram miniſtrante. Heu qui ſingultus mulierum, qui virorum gemitus paſſim inter pompoſas, addo monſtroſas & fruſtraneas Pontificiorum proceſſiones! Parùm aberat, quin & ipſum Divi

Reformatio Halberſtadienſis.

Marti-

Martini templum tibi occlusissent, & superstitioso cultu illud profanâssent. Sed DEus pro infinitâ suâ misericordiâ, cum ad eum modum pessimè nexa esset fabula, & de religione, imò de capitibus nostris comitia haberentur, mittebat libertatis Adsertorem, νῦν ἐν ἁγίοις, GUSTAVUM ADOLPHUM, cujus adventu omnes cleri Pontificii conatus, omnia cōsilia in fumos & ventos abibant. Verùm quid tempus terimus alienorum malorum recordatione? quid mali sola nostra GARDELEGIA est experta? quas tempestates? quos bellorum æstus, tantos sanè, & tàm varios, ut quid primô, quid postremô locô dicendum sit, equidē nesciam. Anno 26. currentis seculi semina apud nos spargebantur, futuras bellorum tempestates denunciantia. Hôc enim annô GEORGIUS WILHELMUS b. m. ELECTOR BRANDENBURG: Dominus noster Clementissimus, milites præsidiarios ad nos mittebat. Quos tumultus, quas turbas non multò post anno nimirum 28. m. Jan. Comes PAPENHEIMIUS urbem nostram ingressus, dederit, non sine ingenti cordoliô recordabimini. Quæ certamina, quos ludos instituerit nostris sumptibus omnes nôrunt, qui PAPENHEIMIUM nôrunt, & gnathonem ejus Capitaneum Iven, depeculatorem & bonorum nostrorum expilatorem egregium. Obliti estis? Ah quid obliviscceremini hujus circumspectatoris oculos emissitios habentis & doctis dolis, ac faceris fabricis præ aliis instructissimi, hujus, inquam, auspicio & ductu pileis colligi, vel ut veriùs dicam, extorqueri à nobis pecuniam, imò pecuniæ massas, & saccô ad PAPENHEIMIUM deferri. O si loqui posset platea nostra, quam Magdeburgensem vocamus, quid illa tunc temporis lapidibus nudata, quos ludos, quas exercitationes bellicas, non sine juventutis

& castarum fœminarum scandalo habitas, narraret. Quæ palatia, quas ædes magnificè exstructas miles ejus destruxerit, multi nostrûm non sine damno, quidam etiam non sine lacrymis experti sunt. Nec satis erat aurô & argentô omni nos emungi, sub LUNEBURGICO DUCE, PAPENHEIMIO, HOLCKIO, COMITE DE Lichtenstein/Köderitio, & aliis [hiam tot dominorum fuimus mancipia] nisi Capitaneus quidam Svecicus, infelici sydere ad nos missus, cui nomen Neorath, quod nomen an fatô quodam, à novô pecunias extorquendi modô & cõsiliô huic homini tributum, an à majoribus tractum, equidem dubito, aliis & quidem miserrimis modis nos tractâsset. Cum enim intellexisset antecessores suos, vix trium dierum commeatum, ac ne vix quidem reliquisse nobis, ille de se & suis sollicitus, non sine urbis & totius patriæ nostræ dispendiô, omnia vasa ærea, ferrea, stannea, plumbea, cuprea, præcipuè verò majora illa, quibus cerevisiam coquimus, celerrimè comportari jussit, minis, vi, & verberibus eò Senatum adegit & cives, ut collecta illa vasa Hamburgum missa, venderentur, & sibi pecunia numerata traderetur. Quô factô, obsides quosdam, quos secum asportaverat, restituit quidem, sed civibus & illorum liberis, nil nisi inanias & araneas & vix pura elementa reliquit. Quis talia fando Suecicorum aut Cæsareanorum militum temperet à lacrymis? Neq; tamen hic finis malorum fuit, sed semper aliud ex alio malũ, è Scyllâ semper in Charybdin prolapsi sumus, & subinde venerunt, qui cicatricem rubentem adhuc & hiantem refricarent. Eodem enim adhuc anno nempe 36. integer exercitus Suecicus ad portas nostras castra metatus est, qui equitatu & peditatu suo Urbem intra & extra adeò exhausit, & tantam annonæ cari-

D. tatem

tatem effecit, ut omnibus nobis res ad restim rediret, & actum de nobis esse videretur. Tum verò aratra nostra conversa in arma, vomeres in sagittas, simplicitas in malitiam, charitas in crudelitatem, justitia in violentiam. Ut jam nihil dicam de peste eôpse annô tùm hic, tùm alibi grassante. Fugeres? sed quorsum? extra urbem miles omnia obsederat, undiq; & undiq; armorum strepitus. In urbe dira fames & sævissima pestis duo maxima omnium malorum abominamenta, ut loquitur Orosius. Heu animus meminisse horret, luctuq; refugit, lacrymæ domi, querelæ in curiâ & plateis, luctus in animis, gemitus in pectoribus, ut pleriq; vitam morte commutare serio exoptarent, tantum gemiti (uti Plautus ἀρχαΐζει) & mœstæ mœstitiæ nobis offerebat hic annus. Sed texamus porrò hujus tragœdiæ telam & varias obsidiones & deditiones, aut quæ illarum præcipua fuit Krachtianam videamus. Cum enim ROCHOVIUS equitum magister insequente anno ex urbe exire juberetur, & Cæsareanis portas pandere, illô reluctante, sclopetis ab utrâq; parte, quin & tormentis actum est, & eximiæ magnitudinis globi in urbem traiecti, donec res tandem eò deducta est, ut per ἀμνηστίαν quandam & μὴ μνησικακοῦντες in gratiã redirent, & urbs nostra obsidione liberaretur. Quid dicam de STRALENDORFII legione, egregia sui monumenta reliquit! de WRANGELIO, qui ruptis fidei repagulis, quibus eum SERENISSIMUS NOSTER ELECTOR sibi obstrinxerat, Suecis dedit Gardelegiam nostram denuò possidendam. Quid alios memorem quàm plurimos, quorum crudelitatem & in exigendis pecuniarum contributionibus miram industriam melius novistis, quàm ego. Valeant interim & habeant, nos querelæ finem facientes memori-

moriam malorum, quæ perpessi sumus, jucundissimæ & desideratissimæ pacis consideratione abolebimus, si prius hoc unicum monuero, quod omnia quæ dixi, Historicorum more, (quorum hæc sunt requisita: Ne quid falsi dicere audeant, secundò ne quid veri non audeant, tertiò ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis) prout audivi & vidi absq; affectibus iræ vel odii recitaverim & pronunciaverim, ne videlicet Momus aliquis habeat, quod theonino dente rodere posthac valeat.

Ne quæso ægrè feratis, Audit. optimi, quod præter tempus vos detinuerim, absq; intentione meâ calamus quædam dictitavit, quæ nunquam anteà in mentem mihi venerunt, exiguum temporis spatium adhuc commorari & aurium operam prothymè mihi largiri, ut dignemini, obnixè, rogo. Post centum enim annos, nec ego de pace dixero, nec vos dicentem me audietis. Ut autem de re omnium optimâ tot ardentissimis precibus, tot votis, tot annos expetitâ & desideratâ & breviter & perspicuè agamus, à nomine, quod uti dulce est; ita etiã significat rem cùm jucundam, tum salutarem, primùm exordiamur. PAX à pactione seu à paciscendo, quod videlicet regnum cum regno, & natio cum natione novum amicitiæ fœdus pangat, & novæ necessitudinis vinculo inter se copuletur. Pacis proinde vocabulum nihil aliud significat, quàm multorum inter se amicitiam mutuam, & conjunctionem, sicut bellum plurium simultatem indicat. Idem ex Græco vocabulo multò clarius patet, quod ex νῦς & εἴρω derivatur Grammaticæ peritis, quod mentes hominum inter se contrarias & è diametro pugnantes nectat rursus, & discussâ contentionum nebulâ pacis & concordiæ aliquam serenitatem reducat. Quod si igitur nomen pacis tàm amabile, tàm dulce, tàm

Etymologia Pacis.

 jucun-

jucundum, quid putatis, Aud. rem ipsam aliud futuram, nisi maximum amorem & summas generis humani delicias, præprimis verò nobis, qui Martio pulvere toti fuimus obtecti & pessimè deformati & defloccati. Quemadmodum enim bona valetudo jucundior est iis, qui è gravi morbô revaluerunt, quàm qui nunquam ægrô fuerunt corpore; sic etiam nos aurea pax, anxiè desiderata hactenus, & seriò expetita eò magis & magis delectabit, quàm si assiduè illâ fruiti essemus. Contentionum & discordiarum nubes quædam obscuraverat Germaniam nostram, morbus gravissimus peccatis nostris ita merentibus, eam invaserat, ut etiam de vitâ ipsâ propemodùm desperaret, sed discussa est nebula illa, DEo clementer annuente, & pristino vigori, seu restituta GERMANIA, seu brevi restituetur. Cepit enim hactenus novum quoddam ver rebus humanis affulgere, coluntur rursus agri, vernant horti, pascũtur lætæ pecudes, ædificantur villæ, exstruentur oppida, instaurantur jam tum collapsa, ornantur & augentur. Vigent rursus leges, quæ inter arma siluère, floret Reipublicæ disciplina, fervet religio, valet æquitas, calent opificum artes, efflorescunt denuò honestissimarum disciplinarum studia, eruditur juventus. Bonis auspiciis nubunt virgines, vox sponsi & sponsæ auditur. Florent boni, minùs peccant mali. Pax & justitia juxta Regium Psaltem mutuo se osculantur, filia enim justitiæ Pax est, ut scribit Pindarus in Pythiis. Quæ omnia à me recitata bona, quorum innumera alia ex aureâ Pace, tanquam ἐξ Ἀμαλθείας κέρατος, non ita pridem publicatâ, in Germaniã nostram redundant. Scilicet **Pax optima rerum**

Quas homini novisse datũ est, pax una triũphis

Innumeris potior — —

Pacis Commoda,

 284

ut & verè & eleganter scriptum reliquit Silius Italicus. Postquam enim Invictissimus Imperator FERDINANDUS, quod nomen, non nisi amorem, nisi concordiam spirat, reapse & haud exiguô sui ipsius detrimentô comperisset, non duraturam amplius Germaniam, tot belli tempestatibus miserè quassatam, & velut in undoso mari variis bellorum procellis hinc atq; hinc agitatam, nisi maturè suppetias ferret, factum est singulari DEi providentiâ, ut tum ipse Imperator verè Augustus, verè pacificus, tùm etiam Serenissima Svenonum Regina, Duces, Electores & Principes, [quos inter non postremô locô ponendus, SERENISSIMUS NOSTER ELECTOR, DOMINUS NOSTER CLEMENTISSIMUS,] miserti tandem patriæ suæ fessæ & jam jam ruituræ de fulcimentô pacis ei substernendô cogitarent. Locus huic tàm nobili, tàm salutari, tàm necessario & divino proposito continuando lectus fuit Hamburgum, emporium & Urbs Hanseatica famâ usq; ad sydera nota. Brevi post actio illa pacis Monasterium & Osnabrugum anno nimirum 43. translata, ubi inter Comites Generosissimos MAXIMILIANUM DE TRAUTMANSDORF ET JOHANNEM MAXIMILIANUM LAMBERGIUM, &c. à parte Cæsareâ; à SVECORUM verò parte inter GENEROSISSIMUM COMITEM JOHANNEM AXELII OXENSTIRN, ET NOBILISSIMUM JOHANNEM SALVIUM, regni Svecici Consiliarium intimum, assistente & dirigente Spiritus Sancti gratiâ, deliberari, agi, moveri, respōderi, objici, repōi cepit, donec tandē [pro quo tibi, ô sanctissima TRIAS immortales gratiæ!] die 14. Oct. anno æræ usitatæ

Pacis publicatio.

milles. sexcentes. quadragesimo octavo, PAX, sed ut speramus, sincera, sed fida, non imponens fucatô nomine, aut mox in fumos, aut novã servitutem abitura, sed certa, sed tuta, atq; in posteros transferenda, publicata, & toto orbe Européô applaudente, confirmata. Hem! quid hîc non molita Ate? quas turbandi partes hîc sibi non sumpserunt quà illi, qui nescio à quo Lojolâ inauspicatô partu editi, quà alii percussores Principum, parricidæ humani generis, incendiarii orbis terrarum, qui non nisi innocentum sanguine vivere, non nisi bonorum ruinis stare possunt. Quid non tẽtavit ipse INNOCENTIUS DECIMUS hodiernus Papa Romanus, quando contra hanc Osnabrugensem pacem exsecrandam & infamem bullam emisit, & pactum non pactum esse voluit, cui tamen respondit Johannes Hoornbeckius Theologus Ultrajectinus, & inexhaustæ lectionis vir David Blondellus. Sed clementissimus DEus, qui non est dissensionis, sed pacis DEus, omnes illorum conatus fecit irritos, cogitavit super nos cogitationes pacis & non afflictionis, ut daret nobis finem & patientiam. Jussit gladium ingredi in vaginam suàm [ut cum Jeremiâ loquamur] refrigerari & silere. Quid ergò tandem hîc nostri erit officii? Abundè id nos docuerunt hesternæ duæ conciones solatiô & doctrinâ refertissimæ, mandatô Serenissimi nostri P. habitæ, quas cordibus nostris inscriptas & infixas nunquam non repetere & ruminare assiduè fas erit. Ego autem idem cũ illis faciendum judico, DEo scilicet immortales gratias habendas, sine intercapedine laudandum DEum, & cum Davide ingeminandum: Laudate, cantate, jubilate, exultate, psallite. Percommodè hôc locô in mentem venit, quod in Illust. ad Elmũ magni nominis Philosophus de Henrico Glareano in publicâ lectione aliquando recitabat. Henricus Loritus Glareanus,

cujus

 285

cujus doctissimæ annotationes in multos Historicos hodieq; extant, prælecturus & explicaturus aliquando SVETONIUM, cū cathedram conscendisset, altâ & quidem eleganti, quâ pollebat, voce, incepit canere: GRATES NUNC OMNES &c. quod cum auditores, qui aderant in magna frequentiâ magnâ cum admiratione audivissent & vidissent, ceperūt ridere omnes, quippe qui eum non cantaturum; sed dicturum rati erant. Quô visô Glareanus velut increpitans inquit: Nolite ridere, meritò omnes & singuli grates agimus DEO, qui nos è manibus tantorum tyrannorum clementer eripuit, quorum vitam sum prælecturus vobis. Sic & ego ajo: Grates nunc omnes reddamus Domino, nolite ridere, nolite oblivisci, res seria agitur, à tyrannis liberavit nos DEus, Cyclopes illos, qui devoratum nos omnes venerant, & subinde ὡς θαῦμα illud πελώριον apud Homerum, hæc eructabant verba:

ἔνθ' ἂν ἐγὼ δῖος ἔχθος ἀλωμένος περιδοίμην
οὔτε σοῦ, οὔθ' ἑτάρων, εἰ μὴ θυμός με κελεύει.

Cœlestis Ulysses omnes prostravit; meritò igitur gratias agimus DEo, meritò hoc tantum beneficium,

In freta dum fluvii current, dum mentibus umbræ:
Lustrabunt convexa; polus dum sydera pascet;

memori servamus pectore. Post DEum & Cæsarem, etiam gratias maximas & agere & habere debemus Sereniss. Electori Brandenburgico, DOMINO FRIDERICO WILHELMO, DN. NOSTRO CLEMENTISSIMO, qui si quisquam alius, pacem juvit, promovit, reduxit, munitissima loca, fertilissima

&quod

& quod caput rei eſt, maritima loca hæreditariò & optimò jure ad ſe ſpectantia, ſubditorum ſuorum ſaluti poſtponens. Viventium curam ut fideliſſimus pater patriæ egit, & ſimul poſteritati providit. Et medius fidius non patiętur ejus Serenitas, ut tanta hæc beneficia, quibus per illam fruimur, vitâ ejus definiantur, quam ſicuti perpetuam, quamvis velimus, ipſi tamen præſtare non poſſumus; ita longiſſimam & non niſi ſeris annis finiendam omnes vovemus! Immortalem Deum non deſinentibus votis orabimus, poſcemus, flagitabimus, ut omnia quæ Celſiſſima ejus Serenitas ſuſcipit, cogitat, agit, benè proſpereq; cedant in propriam & ſubditorum ſalutem. **Exultet pace Marchia Brandenburgenſis! Floreat tranquillitate Marchia Brandenburgenſis! Triumphet concordiâ Marchia Brandenburgenſis! Floreat in ea pax interna, externa, & tandem æterna.**

Poſtremò

PRocul hinc procul omnia
faceſſant prælia,
quies & pax inclyta

Salus & mens conſcia
ſua jam tabernacula
ponant in Germaniâ,

Perennent in Germaniâ.

D I X I.

